# עצמות אדם מבור המים בתל חדיד

יוסי נגר

בתוך בור מים המתוארך לתקופה הביזנטית נמצאו עצמות אדם. לצד העצמות נחשפו חפצים מתקופת הברונזה המאוחרת, ונראה שמקורם בפינוי של קברים מתקופה זו (ר׳ נגורסקי וינאי, כרך זה). השתמרות העצמות טובה, אולם הן נמסרו מיד עם חשיפתן לקבורה מחדש. נאספו עצמות משלושה אזורים בתוך הבור, והן נבדקו בחופזה בשטח; שאר העצמות לא נבדקו. שרידי האדם שאפשר היה לבדוק היו בעיקר שיניים. השיניים נאספו ומוינו על פי סוג וצד, ונעשתה הערכת גיל לפי דרגת התפתחות השורש ושחיקת השיניים (Hillson 1986:176–201).[1] להלן תיאורן לפי אזורי הממצא בבור.

**האזור הדרומי.** נספרו 6 שיני חלב ו־12 שיניים קבועות. שיניים אלו מייצגות לפחות שישה פרטים, מהם שני ילדים שגילם 2–4, 4–5 שנים, וארבעה פרטים בוגרים שגילם 15–20, 20–30, 30–40, 40–60 שנים. הערכת מין הפרטים לא התאפשרה.

**האזור הצפוני.** נספרו שן חלב אחת ועשר שיניים קבועות. שיניים אלו מייצגות לפחות חמישה פרטים, מהם שני ילדים שגילם 2–3, 12–13 שנים, ושלושה פרטים בוגרים שגילם 15–30, 30–40, 40–50 שנים. הערכת מין הפרטים לא התאפשרה.

**האזור הצפוני העליון.** נספרו עשר שיניים קבועות. שיניים אלו מייצגות לפחות חמישה פרטים, מהם שלושה ילדים שגילם 6–7, 9–10, 15–20 שנים, ושני פרטים בוגרים שגילם 20–30, 40–50 שנים. נמצאה לסת תחתונה, שלמה למדי, של פרט בוגר ובה ניכר איבוד של כל השיניים וספיגה של העצם האלבאולארית. עצם זו מייצגת בהכרח פרט נוסף, שגילו למעלה מ־50 שנה.

בעצמות הארוכות שנמצאו באזור זה שלוש עצמות זרוע של תינוקות ושתי עצמות ירך של פרטים בוגרים. האורך המרבי של שתיים מעצמות הזרוע הוא 69 ו־71 מ״מ — מדידות אופייניות לפרטים שגילם 0.5> ו־1> (Bass 1987:149). את עצם הזרוע השלישית לא היה אפשר למדוד, אולם היא קטנה מהשאר ונקבע שהיא מייצגת תינוק בן יומו. לשלושת התינוקות לא נמצאו שיניים, ולכן הם מייצגים פרטים נוספים באזור זה. הקוטר הוורטיקלי של הראש הפרוקסימלי של עצמות הירך הוא 42 ו־51 מ״מ — מדידות האופייניות לפרט ממין נקבה ולפרט ממין זכר בהתאמה (Bass 1987:219).

לסיכום, העצמות מבור המים בתל חדיד מייצגות לפחות עשרים פרטים (טבלה 1). במדגם הקטן תינוקות, ילדים ובוגרים בטווח גילאים רחב. כמו כן, שני המינים מיוצגים. ממצא זה אופייני לאוכלוסייה אזרחית רגילה, והוא תומך בהשערת החוקרים שמקור העצמות בבור הוא מפינוי של בית קברות סמוך.

**טבלה 1. הערכות גיל הפרטים באתר תל חדיד**
**Table 1. Age Estimation of Individuals from Tel Ḥadid**

| קבוצת גיל (שנים) Age (years) | NB–4 | 5–9 | 10–14 | 15–19 | 20–29 | 30–39 | 40–49 | >50 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| מספר הפרטים MNI | 6 | 2 | 1 | 3 | 2 | 2 | 2 | 2 |

## הערה

[1] תיאור של כל שן בנפרד נמצא בדוח האנתרופולוגי בארכיון רשות העתיקות (תל־חדיד 3323).

## הפניות

נגורסקי א׳ וינאי א׳ כרך זה. מכלול כלי חרס מתקופת הברונזה המאוחרת מתל חדיד (אל־חדית׳ה).

Bass W.M. 1987. *Human Osteology: A Laboratory and Field Manual*. Columbia.

Hillson S. 1986. *Teeth*. Cambridge.

# HUMAN SKELETAL REMAINS FROM A CISTERN AT TEL ḤADID (EL-ḤADITHA)

YOSSI NAGAR
(PP. 23*–24*)

Human skeletal remains were found in a Byzantine water cistern at Tel Ḥadid. The scattered bones were mixed with grave goods dated to the Late Bronze Age, probably the result of the clearance of adjacent Late Bronze graves (see Nagorski and Yannai, this volume). The bones were in a very poor state of preservation, and were rapidly examined on-site to allow for the reconstruction of basic anthropological parameters.

The examined remains included mostly teeth, which were sorted by type and side. Age at death was estimated by means of tooth development or attrition stages. In the southern area of the cistern, six deciduous, and twelve permanent teeth were counted, representing at least six individuals, aged 2–4, 4–5, 15–20, 20–30, 30–40, 40–60 years. In the northern area, one deciduous, and ten permanent teeth were counted, representing at least five individuals, aged 2–3, 12–13, 15–30, 30–40, 40–50 years. In the upper northern area, ten permanent teeth were counted, representing at least five individuals, aged 6–7, 9–10, 15–20, 20–30, 40–50 years. A relatively complete lower jaw manifested total loss of teeth indicative of an additional old individual (over 50 years old). This area further included indicative postcranial bones: three infant's humeri and two adult femora.

The bones from Tel Ḥadid represent at least twenty individuals, whose age at death estimations are summarized in Table 1. The skeletal sample included infants, children, sub-adults and adults of a wide age range. Although the total number of burials is unknown, the sample examined is typical of a regular historic cemetery population, thus supporting the excavator's supposition that the bones represent the clearing of a nearby cemetery.